

*До разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 2023-32
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.*

**ВІДГУК ОПОНЕНТА
на дисертацію Каменчук Тетяни Василівни
«Права людини: традиційні та сучасні підходи»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»**

Вивчення тексту дисертаційного дослідження, автореферату та наукових праць здобувача, опублікованих за обраною темою, дають підстави зробити наступний висновок.

Актуальність і значущість теми дисертаційного дослідження зумовлені, у першу чергу, тим, що права людини в умовах сучасного світу є найважливішою цінністю та виступають головним критерієм будь-якої правової держави. Усі зміни, що відбуваються як на державній арені, так і в самому суспільстві, позначаються і на проблемах прав людини. Поняття прав людини проходить червоною ниткою через всі галузі права, юридичні дисципліни, галузі наукових правових знань і т.д. Права людини є ключем до розуміння права, правової системи та правової культури, вони є показником статусу суспільства та правосвідомості його громадян, охоплюючи всі сфери людського існування.

Права людини – універсальна категорія, що надає людині можливість користуватися благами та умовами безпечного, вільного існування у суспільстві та державі. Серед питань правового та суспільного устрою питання прав людини належать до найбільш ідеологічно навантажених та конфліктних. Суперечки з приводу визнання та захисту окремих прав і свобод стають предметом політичного протистояння різних сил та течій у внутрішній політиці пострадянських держав, у тому числі в Україні, та входять до порядку денного міжнародної політики. Ставлення до прав людини виглядає як мірило ступеня демократичності та прогресивності держав, виступаючи чи не абсолютною точкою відліку в системі цінностей права та політики будь-якого рівня.

У дискусіях з прав людини представники ліберальних демократій та інших, у тому числі пострадянських, держав все більше стають явними відмінності в уявленнях про межі, зміст і форми реалізації конкретних прав, проте для кожного ідеологічного табору власна система цінностей сприймається як щось само собою зрозуміле, тоді як інші погляди здаються політично мотивованими, націленими на вирішення поточних завдань, захист егоїстичних інтересів тощо. Дискусії щодо різного розуміння природи, сутності та загального змісту прав людини, відмінності в ідеологічному сприйнятті прав поки що не отримали адекватного аналізу у сучасній літературі, принаймні юридичній. Очевидною є необхідність аналізу особливого сприйняття прав людини в пострадянських спільнотах, насамперед з урахуванням спадщини соціальних традицій та стандартів соціалізму, однак такий аналіз дуже скрутний, навіть якщо ставити завдання лише виявлення особливостей сприйняття прав людини, не прагнучи пояснення причин такого різного сприйняття. Однак, попри беззаперечний внесок, який зробили сучасні науковці в розвиток доктрини прав людини, слід зауважити, що динамізм світових підходів до поставлених проблем вимагає від юридичної науки постійного руху, осмислення нових наукових проблем і викликів, що постають перед сучасним світом.

При всьому різноманітті інститутів суспільства і держави, що мають різні цілі та завдання діяльності, полярність поглядів та установок різних соціальних, етнічних та конфесійних груп, права людини можуть бути об'єднуючою ідеєю, формувати загальне розуміння та світосприйняття. Власне, права людини – це все, що може поєднувати людей, сприяючи подоланню міждержавних бар'єрів та протиріч, зумовлених особливостями історичного розвитку, рівнем економічного розвитку та тенденціями політики різних країн.

Означений комплекс факторів об'єктивно зумовлює важливість отримання нових наукових висновків щодо поняття, сутності і змісту прав людини, виходячи з традиційних та сучасних підходів, і в такий спосіб підтверджує безумовну актуальність теми дисертаційного дослідження Т.В. Каменчук, її непересічну значущість для розбудови демократичної, правової державності, де

людина, її права і свободи визнаються найвищою соціальною цінністю.

Мета дослідження сформульована коректно, науково виважено, а його задачі досить добре корелюють з означеною метою. *Об'єкт і предмет* дослідження визначені чітко й правильно, вони відповідають анонсованій темі й цілком укладаються у межі наукової спеціальності 081 «Право».

Методологічна основа дослідження є сучасною й адекватною його цілям і задачам. Особливо слід відзначити, що вона ґрунтується одразу на кількох методологічних підходах, зокрема на таких, як комплексний, аксіологічний, антропологічний, котрі пронизують увесь зміст роботи. Філософською основою дослідження став діалектичний метод, який дозволив автору виявити причинно-наслідкові зв'язки між різними підходами, поняттями та теоріями щодо прав людини, а також зрозуміти їх взаємозв'язок та вплив на сучасне розуміння цього поняття. Крім того, автором вдало поєднано історико-правовий метод із методом порівняльно-правового аналізу, коли порівняння різних підходів до розуміння прав людини в різних державах світу здійснюється з урахуванням специфіки відповідних етапів розвитку їх правових систем.

Дисертація спирається на достатню науковознавчу та нормативну базу (210 найменувань, у т.ч. понад 90 англомовних). Достовірність результатів дослідження знаходить підтвердження їхньою науковою апробацією на чотирьох всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях.

Наукова новизна основних положень та висновків дисертації полягає насамперед у тому, що вона є системною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові результати у вигляді комплексу наукових висновків в контексті традиційних та сучасних підходів щодо розуміння прав людини.

Наукове і практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в роботі положення, висновки і рекомендації можуть бути використані при вдосконаленні правотворчих процесів в Україні, у науково-дослідницькій роботі, у правовому вихованні, а також у навчальному процесі.

Загальна **структура роботи** в цілому є логічною, послідовною, раціональною, обґрунтованою предметом, метою та завданнями дослідження.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатку.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, ступінь її наукової розробленості, визначаються об'єкт, предмет, мета і задачі роботи, її методологічна основа та науковознавча база, а також основні положення, що виносяться на захист, підкреслюється наукова новизна та практичне значення отриманих результатів дослідження. У розділі 1 дисертації розглядаються питання історико-теоретичного плану, в саме становлення права людини як загальнолюдської цінності. При цьому авторка розглядає права людини на етапі їх формування, розкриває основні концепції прав людини в XIX та XX століттях, а також новітні підходи до визначення сутності та змісту прав людини на сучасному етапі. У розділі 2 права людини розкриваються як загальноправова категорія. При цьому авторка намагається визначити правову сутність інституту права людини, надати загальну характеристику системи прав людини, а також окреслити роль держави у сфері захисту прав людини. Завершальний, третій розділ дисертації присвячений проблематиці прав людини в умовах глобалізації. Ця проблематика розкривається через визначення ролі й місця прав людини в умовах глобалізації, окрему увагу приділяє проблемі універсалізації прав людини та культурному релятивізму, а завершує своє дослідження з'ясуванням особливостей розвитку прав людини на сучасному етапі в Україні.

Загальна характеристика змісту дисертаційного дослідження. Загалом, дисертація, яка виконана у формі спеціально підготовленого рукопису, являє собою цілісне і професійно оформлене дослідження широкого кола взаємопов'язаних наукових проблем щодо концептуалізації прав людини з урахуванням їх історичного розвитку, універсальності та культурного релятивізму, а також особливостей сприйняття, нормативного закріплення та механізмів реалізації в умовах сучасного глобалізованого світу.

Дисертантка виходить із цілком виваженої й обґрунтованої гуманістичної позиції, що проблематика прав людини є наріжним каменем як національної, так і міжнародної системи права. При цьому вона цілком слушно зауважує, що віра

в те, що кожна людина, в силу своєї природи, має певні невід'ємні права, є досить новою, яка впливає з еволюції врахування людської гідності протягом останніх століть (с. 14).

Дисертантка вважає концепцію природного права початком становлення поняття прав людини, зауважуючи при цьому, що «природне право» в своєму генезисі виходить з біологічної природи людини, і в цьому сенсі можна говорити про те, що право починається з інстинктів. Не будучи прихильником юснатуралізму, маємо відзначити, що в такій інтерпретації концепція «природного права» є цілком прийнятною і для представників юридичного позитивізму, оскільки досить обґрунтовано й помірковано висвітлює процес правогенезу, його першопричини і етапи.

Розкриваючи процеси формування первинних уявлень про права людини, дисертантка здійснює масштабний екскурс в історію політичних і правових вчень, від Стародавнього Вавилону до сучасності, вміло ілюструючи свої міркування посиланнями на відповідні нормативні та літературні джерела.

У дисертації простежується, як «права» окремих членів племені «переростало» у права більш широких соціальних груп: членів полісу, представників певних феодальних станів, згодом – співгромадян, перш ніж перетворитися на категорію «права людини» універсального масштабу. Авторка цілком слушно звертає увагу на ключові віхи на шляху визнання прав людини у Загальній декларації прав людини 1948 року, акцентуючи увагу на те, що цей процес мав нелінійний характер і по-різному позначався в різних державах і регіонах світу.

Дисертантка цілком обґрунтовано стверджує, що основною засадою, фундаментом прав людини в будь-якому поколінні виступає її гідність. При цьому вона звертає увагу на те, що поняття людської гідності має комплексний характер і може трактуватися у двох аспектах. По-перше, в об'єктивному розумінні вона передбачає дотримання прав та свобод кожної людини незалежно від її походження, статусу чи переконань і, таким чином, виявляється у сприйнятті кожної окремої особи як цінності для суспільства. По-друге, в

суб'єктивному сенсі, людська гідність проявляється у свідомості особи, яка усвідомлює свою суспільну цінність, значимість та права як можливості для життя та розвитку (с. 184-185).

Дисертантка переконливо демонструє, як у XVIII–XIX століттях з поширенням конституціоналізму і парламентаризму права людини почали включатися до нормотворчого процесу суверенних держав, а на початку XX століття, особливо після Першої світової війни та заснування Ліги Націй і Міжнародної організації праці, стали об'єктом міжнародно-правового регулювання. Авторка доводить, що Друга світова війна активізувала формування стандартів у галузі прав людини та вивела їх за національні межі, зробивши предметом міжнародного права (с. 59).

Істотне місце в дисертації займає проблематика інтеркультурності прав людини. На думку дисертантки, важливим підходом до визначення поняття, змісту і обсягу прав людини є теорія інтеркультурного дискурсу, що поряд із врахуванням своєрідності культурних спільнот та їхніх уявлень про права людини призводить до активного міжкультурного правового діалогу. Пошук спільних цінностей авторка вважає одним з найважливіших завдань міжнародного інтеркультурного дискурсу. Заслуговує на підтримку теза дисертантки про те, що позитивним і необхідним на сучасному етапі розвитку людства є запровадження такого діалогу та розробка універсальних принципів прав людини для сприяння зміцненню взаєморозуміння та співпраці між різними культурами і забезпечення широкого захисту прав людини в усьому світі, враховуючи різні культурні контексти і специфіку кожної культурної спільноти.

Звертаючись до новітніх підходів до визначення сутності та змісту прав людини на сучасному етапі, дисертантка обгрунтовано стверджує, що права людини, в силу своєї універсальної природи, є частиною індивідуального та колективного розвитку людства. Вони виступають основою для становлення справедливого та гуманного суспільства, в якому кожна особа має можливість реалізувати свій потенціал та внести свій внесок у загальний прогрес. Однак, разом із зростанням ролі прав людини, виникають нові виклики і питання, що

потребують постійного перегляду та переосмислення. При цьому сучасний технологічний розвиток, глобалізація та складні геополітичні відносини створюють нові контексти для захисту прав людини та гарантії їх збереження у різних країнах і культурах (с. 60).

Дисертантка слушно зауважує, що права людини нового покоління можуть виникати в умовах конфлікту і розбіжностей. З одного боку, існують моральні цінності, які лягли в основу правового регулювання у всіх цивілізованих суспільствах протягом історії. З іншого боку, сучасні технологічні досягнення відкривають нові можливості для людей, але одночасно підривають традиційні моральні і етичні принципи, які існували тисячі років.

Серед цих розбіжностей авторка виокремлює: визначення материнства, вікові можливості для батьківства; генетичне модифікування та клонування; розширення розуміння шлюбу. На думку дисертантки, ці суперечності вимагають обговорення та вироблення нових етичних норм та правових стандартів, які б враховували сучасні можливості та забезпечували гармонію між розвитком науки, технологій та збереженням гідних стандартів життя, поваги до прав кожної людини. Дисертантка наголошує на тому, що особливо важливо зберігати індивідуальні права, гідність і недоторканність особистості в умовах постійних змін та прогресу (с. 69).

Оскільки моральні та етичні переконання можуть варіюватися в різних культурах і суспільствах, рішення про обмеження права особи повинно базуватися на збалансованому підході, який враховує контекст і потреби конкретної людини. При цьому варто враховувати суспільну мораль та права інших осіб, але не на шкоду особистим правам і свободам окремих осіб (с. 71).

Істотне місце в дисертації займає проблематика системи прав людини. На її думку, система прав людини передбачає комплексний та інтегрований підхід до захисту та гарантування прав і свобод людей, що базується на міжнародних документах, національному законодавстві, судовій практиці та інших нормативних актах (с. 99). Вона передбачає взаємодію і взаємозалежність різних рівнів захисту прав людини, забезпечуючи їх універсальність, недоторканність

та загальність. Дисертантка аналізує систему прав людини через її елементи, середовище, структуру, функції, універсальність, взаємозв'язок, взаємозалежність, інтернаціональність і неподільність (с. 101-104).

Заслуговує на підтримку позиція дисертантки щодо двоїстої оцінки впливу процесу глобалізації на забезпечення прав людини. Позитивний аспект полягає в тому, що зникаючі кордони сприяють зближенню різних культур, народів та ідеї глобальної громадянськості. Справді, за допомогою транснаціональних зв'язків, міжнародного спілкування та зростання туризму, ми стаємо більш відкритими для розуміння та прийняття різноманіття культурних, релігійних та соціальних цінностей. Це може сприяти підвищенню толерантності, взаєморозумінню та відмові від дискримінації. Разом із цим, наголошує авторка, глобалізація може мати й негативний вплив на права людини. Зокрема, на економічному рівні зростання міжнародних корпорацій і торгових угод може призвести до експлуатації праці, нерівних умов праці та порушення соціальних прав. Також існує ризик зростання соціальної нерівності, коли деякі групи населення залишаються позаду у глобальних економічних процесах, що призводить до виникнення нових форм дискримінації та виключення (с. 146-147).

Серед положень наукової новизни, що винесені на захист, варто відзначити наступні:

- дисертанткою удосконалено наукові підходи щодо класифікації основних поколінь прав людини на сучасному етапі розвитку людства, виокремивши для їх поділу, крім традиційних критеріїв, розвиток інформаційних технологій, віртуалізацію суспільної діяльності і пов'язані з цим виклики у сфері прав людини;

- нетривіальним і навіть новаторським, виглядає сформульоване дисертанткою положення про те, що права людини за своїм внутрішнім змістом і роллю серед інших норм є нормами права, які мають верховенство над всіма іншими нормами, що забезпечуються державою;

- певним внеском у розвиток теоретичної юриспруденції можна вважати використане дисертанткою розуміння індивідуального підходу щодо

прав людини для забезпечення справедливого балансу між правами окремої особи та інтересами суспільства;

- істотним прирощенням наукового знання можна вважати результати здійсненого дисертанткою аналізу правової сутності і змісту інституту прав людини, розглядаючи його як систему норм, принципів, процедур та механізмів, що регулюють взаємовідносини між людьми та державою з погляду захисту та гарантування прав людини на міжнародному і національному рівні;

- заслуговує на увагу наукової спільноти авторське положення, що на розвиток прав людини на сучасному етапі в Україні безпосередньо впливає універсалізація, міжнародне співробітництво нашої держави, ефективна діяльність уповноважених суб'єктів і інституцій громадянського суспільства щодо захисту прав людини, підвищення рівня правової культури населення, включаючи ідентифікацію основних напрямів їх захисту та розвитку для покращення системи захисту прав людини, зокрема, в умовах війни.

Загалом слід відзначити, що дисертація Т.В. Каменчук відзначається досить високим науково-методологічним рівнем виконання, вмільм використанням сучасного науково-методологічного арсеналу, виваженістю й обґрунтованістю висновків, високою правовою культурою теоретичних побудов.

Однак, як і при дослідженні будь-якої складної та нової теоретичної проблеми, в зазначеній дисертації міститься низка спірних або недосатньо обґрунтованих положень, які можуть стати підґрунтям наукової дискусії та напрямами подальшої розробки даної проблеми:

1. Одним із положень наукової новизни, що виноситься на захист, є твердження про те, що наявність нетипових систем прав людини, які виникають в країнах з авторитарними або тоталітарними режимами, конфліктних зонах, державах релігійних та традиційних правових сімей, а також наявність корупції, масового порушення приписів норм права тощо, завжди призводить до порушення основоположних прав і свобод людини (с. 11 дисертації). У даному контексті потребує додаткового тлумачення позиція авторки з приводу того, що вона розуміє під «системами прав людини» загалом, а також під «типovими» і

«нетиповими» системами прав людини зокрема.

2. Деякі положення наукової новизни, що виносяться на захист, зводяться до того, що дисертанткою дістав подальшого розвитку аналіз певних явищ і процесів за предметом дослідження. Зокрема, йдеться про «аналіз історичного процесу формування поняття “права людини” з ідентифікацією різних етапів його становлення» (с. 10), «аналіз правової сутності і змісту інституту прав людини» (с. 11), «положення щодо комплексного аналізу системи прав людини» (с. 11). Однак аналіз є лише одним із методів наукового дослідження, а не його результатом. Тож дисертантці варто уточнити, у чому саме виявилось прирощення наукового знання за результатами застосування аналізу в згаданих вище випадках.

3. Дисертантка стверджує, що розвиток поняття «права людини» завдячує трьом переломним моментам: «III століття до нашої ери: рівність... XIII століття: народне представництво... XVIII століття: право на свободу особистості» (с. 36-37 дисертації). Такий «вибірковий» і уривчастий, як на наш погляд, підхід авторки до викладу еволюції даного поняття потребує додаткової аргументації під час публічного захисту.

4. При розгляді концепцій прав людини в XIX та XX століттях (підрозділ 1.2) дисертантці не вдалося повною мірою забезпечити змістовну і хронологічну послідовність викладення матеріалу.

5. З огляду на предмет і задачі дослідження хотілося б побачити в дисертації авторську інтерпретацію того, що являє собою «концепція прав людини», а також певну класифікацію таких концепцій за різними критеріями.

6. Дисертантка обґрунтовує формування п'ятого покоління прав людини і навіть виносить це твердження в якості одного з положень наукової новизни, що виносяться на захист (с. 9). На наш погляд, стверджувати про формування п'ятого покоління прав людини зарано, поки не отримали загального визнання і закріплення на рівні конституцій та обов'язкових для держав міжнародно-правових актів права людини четвертого покоління.

Проте зазначені зауваження є певною мірою дискусійними, не впливають

на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи Т.В. Каменчук і спрямовують дисертантку на продовження наукових досліджень в обраній сфері.

Дисертація є завершеною науково-дослідною роботою, котра містить вирішення наукової проблеми, що має суттєве значення для загальнотеоретичної юриспруденції та практики державного будівництва в Україні. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 8 наукових працях, з яких 4 статті в наукових виданнях, визнаних фаховими з юридичних наук та 4 тез доповідей на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях.

Аналіз змісту представленої дисертації дозволяє зробити висновок про високий рівень виконання здобувачкою поставленого наукового завдання та оволодіння нею методологією наукової діяльності. Проявів академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації у дисертації та інших публікаціях автора не виявлено.

На підставі вищевикладеного вважаю, що рецензована дисертація «Права людини: традиційні та сучасні підходи» за формою та змістом відповідає вимогам п. 6-9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а також Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40, а її автор – Каменчук Тетяна Василівна – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії спеціальністю 081 «Право».

Опонент:

**Декан юридичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна
доктор юридичних наук, професор**

29 січня 2024 р.

10

В.О. Серьогін

ПІДПИС ЗАСВІДОЧУЄ
Начальник відділу
кадрів

